

dopuštenje za povratak dobili su i raseljenici iz Kavrana, Proštine, Marčane, Filipane i Roverije, dok su stanovnici Puljštine za to morali čekati početak 1918., a dio Puljana tek kraj te i početak sljedeće godine. Kako su Istrani proživljavali povratak u svoje domove, autorica je plastično opisala citiravši jednog povratnika koji je svoj iskaz dao *Hrvatskom listu* sredinom veljače 1918.: „Svaki bjegunac nosio je za vrijeme cijelog svog tumananja u tuđini u svom srcu uvijek sliku na domaći kraj. (...) A sad eto dolazi i vraća se nakon duga stradanja, ali selo više nije ono, i kuća je njegova sada tuđa neka kuća. Sve se promijenilo. Kuće ostadoše prazne, goli zidovi (...), Razrovana je kuća i dvorište i polje i vinograd. Tužna slika. Koliko će mara i požrtvornosti trebati, koliko napinjanja, rada, građenja, dok se sve obnovi.“

Zaključno, knjigu Samante Paronić *Logori smrti. Potresna stvarnost barbarskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)* možemo ocijeniti kao vrijedan i važan znanstveni prinos temi evakuacije civila južne Istre u Prvom svjetskom ratu. Iako se veći dio knjige odnosi na događaje, zakone i uredbe koji se tiču čitave (južne) Istre i raseljenih Istrana, o čemu autorica piše konzultirajući napise iz *Hrvatskoga lista* koji su dosad već bili objelodanjeni u drugim, sličnim historiografskih ostvarenjima, korištene Matične knjige umrlih, rođenih i krštenih pružaju nam sasvim nove i nepoznate podatke o povijesti Barbanštine i posebice Proštine. Međutim, ostaje dojam da bi se uz korištenje opsežnijom arhivskom građom, periodikom i literaturom otvorila mogućnost za objavu drugoga, dopunjenoga izdanja.

Milan Radošević

Marina Rossi, 1914 – il suicidio d’Europa, vol. 5: Gli italiani al Fronte Russo. Una storia rimossa, Treviso: Editrice Storica, 2014., 204 str.

Peti svezak u seriji sinteza objavljenih na talijanskom jeziku u Trevisu na stotu godišnjicu početka Prvoga svjetskog rata djelo je tršćanske povjesničarke Marine Rossi. Za ediciju zvučnoga naziva *1914. – samoubojstvo Europe* pripremila je sintezu svojih dotadašnjih istraživanja o sudjelovanju austro-ugarskih vojnika talijanske narodnosti iz krunske zemlje Austrijsko primorje na galicijskom bojištu protiv vojske ruskoga cara Nikole II. Romanova. Inače, profesorica je Rossi još 1997. objavila značajnu monografiju

o sudbinama zarobljenika talijanske nacionalnosti u Rusiji tijekom Prvoga svjetskog rata *I prigionieri dello Zar. Soldati italiani dell'esercito austro-ungarico nei lager della Russia*.

U „Predgovoru“ (7-11) autorica izlaže nekoliko problema s kojima se istraživanje susretalo: relativna recentnost znanstvenih istraživanja o toj temi, problem raštrkanosti izvora (uglavnom je riječ o osobnim dnevnicima vojnika) i šutnja o austro-ugarskim vojnicima Talijanima u godinama talijanske uprave na području bivšega Austrijskog primorja.

Slijedi poglavlje „Skrraćeni pogled na ratna zbivanja“ (15-17), u kojemu autorica ukratko objašnjava nekoliko važnih etapa koje su vojnici iz Austrijskoga primorja prolazili tijekom godina 1914. – 1918. Naglasak je, u većem dijelu knjige, stavljen na 97. carsku i kraljevsku pješачku pukovnicu, s obzirom na to da Trščani zauzimaju glavninu autoričine pozornosti (stoga naslov nije potpuno usklađen sa sadržajem). Ukratko je predstavljen (neuspješan) ratni put te pukovnije u Galiciji. Do sredine 1915. moguće je pratiti niz ruskih uspjeha na toj bojišnici: već u prvim danima rujna 1914. zauzet je glavni grad Galicije Lavov, a tek je zima zaustavila rusko napredovanje na Karpatskome gorju, ostavljajući gotovo čitavu Galiciju pod ruskim nadzorom. Nakon duge opsade, 22. ožujka 1915. zbog gladi se predao grad-utvrda Przemyśl. Preokret je nastupio tek u proljeće 1915. s uspjehom austro-njemačke ofenzive „Gorlice – Tarnów“ i povlačenjem ruske vojske, što je za nju imalo posljedicu gubitka Litve, Poljske i Galicije. Slijedi skrraćeni pregled kalvarije mnogih zarobljenika u Rusiji, što je detaljnije obrađeno u kasnijim poglavljima.

Poglavlje „Politički pokreti i javno mnijenje nasuprot ratu“ (21-22) sadrži pregled različitih mišljenja koja su se pojavila na trščanskoj političkoj sceni nakon Sarajevskoga atentata. Primjerice, socijalist Valentino Pittoni vjerovao je da će europska buržoaska klasa znati riješiti vlastite razmirice, dok je Giuseppina Martinuzzi smatrala da je imperijalizam nepovratni stadij razvoja kapitalizma. U širokim krugovima marksista, također, postojala je želja da se iskoristi ratno stanje radi pokretanja mogućega revolucionarnog štrajka.

U poglavlju „Trščanski i austro-njemački socijalisti nasuprot ratu“ (27-35) nalazimo pregled različitih mišljenja koja su se pojavila na trščanskoj i općenito austro-ugarskoj političkoj sceni nakon početka ratnih zbivanja. Trščanski je socijalizam ušao u razdoblje unutarnjega previranja te u sukob

s bečkim i berlinskim socijaldemokratima. Naime, tvrdokorni marksisti ostali su razočarani ratnom euforijom i podrškom vladama Središnjih sila koju su mnogi socijalisti javno izrazili. Jedan od glavnih kritičara povezanosti socijalista s državnim vodstvima Njemačke i Austro-Ugarske bio je Slovenac Henrik Tuma. Autorica je pažnju posvetila i nagloj pojavi nacionalizma te suludoj situaciji u kojoj se novonastala protusrpska mržnja među Talijanima počela kanalizirati u rastuću ksenofobiju prema Slovencima (a vjerojatno i Hrvatima) Austrijskoga primorja.

Poglavlje „Mobilizacija i polazak prema galicijskome bojištu“ (39–46) u svojem prvom dijelu govori o postrojbama u koje su vojnici iz Austrijskoga primorja bili uvojačeni. Riječ je o 97. (sa sjedištem u Trstu i kasnije u Radgoni u Štajerskoj), 87. (sa sjedištem u Puli) i 47. (sa sjedištem u Mariboru) c. i kr. pješačkoj pukovnici te 27. (sa sjedištem u Ljubljani) i 5. (sa sjedištem u Puli) c. i kr. domobranskoj pješačkoj pukovnici. Tršćansko je područje 1914. imalo 32.500 pozvanih u vojsku prilikom mobilizacije, koja je otpočela u 19:30 25. srpnja 1914. godine. Rossi je pronašla podatke o protuslovenskim ispadima polazećih vojnika talijanskoga jezika. Priča se nastavlja s podacima o putovanju prema fronti iz nekoliko dnevnika vojnika, u kojima su pisali o glasnim pjevanjima protusrpskih i proturuskih promidžbenih pjesama.

Slijedi poglavlje „Na putu prema Galiciji“ (51–59). U početnome dijelu poglavlja autorica daje skicu stanja u kojem se najistočnija austrijska krunska zemlja Kraljevina Galicija i Vladimirija nalazila u osvit Prvoga svjetskog rata. Rossi naglašava da su stanovnike toga udaljenoga dijela Carstva Tršćani mogli sresti eventualno u svojem gradu, ako bi naišli na kojega migranta koji se namjeravao ukrcati na brod za odlazak u Sjevernu Ameriku. Priložila je nekoliko izvadaka iz dnevnika tršćanskih vojnika u kojima pronalazimo njihove osobne osvrte na stanje u Galiciji.

U poglavlju „Na vatrenoj liniji“ (65–87) prikazuje, koristeći se isječcima iz dnevnika vojnika iz Trsta i okolice, situaciju s kojom su se susreli odmah nakon dolaska na prve crte bojišnice. Svi tekstovi dočaravaju osjećaj šoka kod vojnika i potvrđuju stalne vojne poraze u kojima je 97. pukovnija sudjelovala tijekom jeseni 1914. godine.

„Talijanski vojnici tijekom opsade tvrđave Przemysl“ (91–103) prikaz je – iz kuta isječaka iz dnevnika tršćanskih vojnika – tjeka opsade austro-ugarske tvrđave Przemysl u Galiciji koja se zbog gladi predala ruskoj vojsci 22. ožujka 1915., nakon tri i pol mjeseca opsade. Zajedno sa zapovjednikom

utvrde, Hermannom Kusmanekom, cijela je posada (oko 120.000 ljudi) pala u rusko zarobljeništvo. Iako je svaki dnevnik posebna, privatna priča, opće su okolnosti njihov zajednički nazivnik.

Slijedi poglavlje „Propaganda carske ruske vojske prema unutarnjem i vanjskom neprijatelju: panslavizam, antigermanstvo i antisemitizam“ (107-121). U njemu Rossi opisuje kampanju ruske panslavističke promidžbe među zarobljenim austro-ugarskim vojnicima slavenskoga podrijetla, koji su u određenom broju postajali dobrovoljci i ratovali na strani ruske vojske. Ruske su službe djelovale i na području samoga Habsburškoga Carstva, gdje su također pokušavale vrbovati dobrovoljce među Slavenima (Južni Slaveni, Česi, Poljaci, Rusini). Nadalje, unutar Ruskoga Carstva došlo je do internacije civilnoga stanovništva etnija povezivih sa Središnjim silama, a osim ruskih Nijemaca u tim su premještanjima stanovništva nastradali i Židovi, objašnjava autorica.

Poglavlje „Vrhovno zapovjedništvo i Obavještajna služba ruske carske vojske. Hvatanja, ispitivanja i propaganda prema neprijatelju“ (125-128) priča je o djelovanju ruske obavještajne i protuobavještajne službe u prvoj fazi Prvoga svjetskog rata. U ratnoj psihozi stradali su mnogi navodni špijuni, kako u Rusiji, tako i u Austro-Ugarskoj.

U poglavlju „Vojske i stanovništva prema sjećanju veterana“ (133-147) autorica pozornost skreće na doživljaj ljudi koje su austro-ugarski vojnici susretali na Istočnom bojištu. Vojnički dnevnici mahom hvale gostoljubivost ratom napaćenoga naroda u Galiciji, ali često se mogu i iščitati tragovi antisemitizma prema brojnim Židovima koji su nastanjivali to područje. Izvori spominju i rad mjesnoga stanovništva u ratne svrhe.

Poglavlje „Na putu prema zarobljeničkim logorima“ (151-168) ponovno rabi vojničke dnevnike kako bi se dočaralo uvjete u kojima su austro-ugarski vojnici padali u rusko zarobljeništvo te potom bivali odvođeni prema raznim odredištima unutar velikoga euroazijskoga carstva. Svi su oni bili isprva sprovedeni ulicama osvojenoga glavnog grada Galicije, Lavova, da bi potom željeznicom (najčešće stočnim vagonima) bili odvoženi dublje u Rusiju. Mnogi nisu preživjeli mukotrpna višetjedna putovanja i malo se zna o broju preminulih u toj najranijoj fazi zarobljeništva. Sudbina je to koju su Talijani dijelili sa svim ostalim austro-ugarskim vojnicima.

Poglavlje „Logori Turkeстана“ (173-178) opisuje uvjete koji su dočekali zarobljenike u središnjoj Aziji, ponovno prema podacima iz vojničkih dnev-

nika. Najviše podataka imamo o njihovom prebivanju u Taškentu i obližnjemu logoru Troickij, gdje su uvijek često bili vrlo loši.

„Sibirski logori“ (183-185) opisuju uvjete na raznim lokacijama širokih sibirskih prostranstava. Osim dosade, vojnički dnevnicu ne opisuju posebno teške uvjete u ovoj regiji koju pamtimo po zloglasnim logorima iz nekih drugih razdoblja.

Poglavlje „Protuofoenziva Gorlice – Tarnów“ (187) kratka je sinteza događaja iz proljeća 1915., kada su udružene austro-njemačke snage potisnule rusku vojsku iz područja koju je zauzela na početku rata, uključujući i Galiciju.

Posljednje poglavlje, „Tršćanska svjedočanstva sa srpsko-albanskoga bojišta“ (191-193), temom odudara od glavnine knjige. Autorica donosi nekoliko podataka o protusrpskom raspoloženju određenih tršćanskih krugova te kratku sintezu ratnih događanja u Srbiji 1914. godine. Citirana svjedočanstva (donosi samo dva) odnose se samo na prvu godinu rata, a nema dnevničkih svjedočanstava iz narednoga razdoblja. Kako je taj rad prethodno objavljen u publikaciji *Albania: fronte dimenticato della grande guerra. Catalogo della mostra* Eugenija Bucciola (Portogruaro 2001.), jasno je zašto se u naslovu našla Albanija iako se tekst bavi srpskim bojištem 1914.: jedino zato da bi uopće mogao biti uvršten u katalog izložbe o Albaniji (iako joj sadržajno ne pripada, kao što ne pripada ni ovoj knjizi, koja se bavi ruskim bojištem). Knjigu zatvara popis literature (201-203).

Djelo Marine Rossi, premda sintetizirana verzija historiografskih studija izdanih u Italiji u proteklom dvama desetljećima, može biti korisno za istarsko, ali i šire hrvatsko čitateljstvo s obzirom na to da su istarski Hrvati, Talijani i Slovenci pripadali istim postrojbama, a i Hrvati su općenito bili dijelom iste vojske i ratno su djelovali na bojištima opisanima u knjizi. Još uvijek nedostaje radova o djelovanju i sudbinama austro-ugarskih vojnika s istarskoga (a i širega hrvatskoga) područja na bojištima Prvoga svjetskog rata te zarobljeništvu mnogih od njih u Rusiji, Srbiji i Italiji. Nadamo se da će razdoblje obilježavanja stote godišnjice Velikoga rata, a i čitanje ovakvih djela strane literature usmjerenih na Istri vrlo bliska područja, potaknuti nova istraživanja.